

A NÉPISKOLAI TÖRVÉNY ÉS VÉGREHAJTÁSA

A népiskolai közoktatásról szóló 1868: XXXVIII. törvénycikket a tudomány és a közvélemény egyaránt mint a tankötelezettség bevezetését elrendelő, és ebből kifolyólag a magyarországi népoktatás egészének további alakulását döntően befolyásoló dokumentumot tartja nyilván. A törvény legelső paragrafusa kimondja, hogy minden gyermek köteles 12 éves koráig a mindennapos, 15 éves kora betöltéséig az ismétlő iskolát látogatni. Az a szülő, aki gyermekét az iskolától visszatartja, először figyelmeztetésben, majd 50 krajcár, visszatérő esetben 1—4 forint büntetésben részesül.

A szakirodalom már korán méltatta annak a ténynek a jelentőségét, hogy az önálló államiságát visszanyerő Magyarország a kiegyezést követő évben azonnal napirendre tűzi a népoktatás rendezését, és így eleget téve a polgári átalakulás folyamatából a közoktatásra váró feladatnak, a tankötelezettség törvénybeiktatásával követi, sőt (Angliához és több más országhoz viszonyítva) meg is előzi a fejlődésben jóval előbb álló nyugati államokat.

A törvény kiemelkedő alkotása EÖTVÖS JÓZSEFnek, az első magyar vallás-és közoktatásügyi miniszternek, akinek érdemét növeli, hogy ezzel tudatosan ragadta meg a szélesebb értelemben vett népművelés legelemibb momentumát, és kívánta oly alapra fektetni, amelyen a nép további iskolázása, de minden magasabb fokú művelődés és a tudomány is bizton nyugodhat. Ezt egyébként az országgyűlés egyik költségvetési vitájában a következő szavakkal fejezi ki: „... én mindenek közt, bármennyire tisztellem a magasabb tudományokat, bármennyire meg vagyok győződve arról, hogy magasabb népművelődés lehetetlen oly országban, hol tudomány nem létezik, most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés: mert teljes meggyőződésem, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik. Nem akarom, hogy a tudomány Magyarországon mint egy karácsonyfa állíttassék föl, fölékesítve mindenféle csecsebecsékekkel, különben pedig arra teremtve, hogy elszáradjon; én azt akarom, hogy a fa gyökereket verjen e hazában, s erre nézve mindenek előtt szükséges, hogy a talaj legyen előkészítve. Én tehát, amit akkor mondtam, ismétlem most: Első és legfőbb kötelességemnek tartottam mindenek előtt a népnevelésre fordítani figyelmemet.”¹

EÖTVÖS számára annyival fontosabb e gondoskodás a nép műveléséről, mert ez szerinte nemcsak a további iskolázásnak feltételül szolgál, hanem a demokratikus szabadságjogok gyakorlásának alapjául is. A kettőnek az össze-

¹ EÖTVÖS felszólalása a képviselőház 1870. II. 25-i ülésén. Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. kötet (Pest, 1870. 396 p. 148—149. lap).

függésére így utal már 1848-ban, az első népoktatási törvényjavaslatának benyújtásakor mondott képviselőházi beszédében: „... az egyenlőség törvényeinkben kimondatván, nem lehet elmulasztanunk semmit, mi annak valósítására szükséges. Ez pedig tapasztalás szerint semmi más nem lehet, mint a nevelésnek, műveltségnek, a nemzet minden osztályára való kiterjesztése.”²

Az 1868. évi népoktatási törvény benyújtásakor is az alkotmányos demokrácia elveiből következett arra, hogy „... összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk.”³ Másutt is azt vallja, hogy a népművelés egyik legfontosabb záloga a demokratikus jogok gyakorlásának. A tudomány nemzeti hivatásáról szólva a következőket mondja: „... jólétünk emelésére irányzott egész törekvésünk, a közigazgatás és igazságszolgáltatás körében célzott minden javításaink, sőt még a polgári szabadság és jogegyenlőség megalapítására alkotott törvények is, meddő kísérletek fognak maradni mindaddig, míg a nemzet kulturális viszonyai politikai institutioinak meg nem felelnek.”⁴

Igaz, hogy mindezen megnyilvánulásaiban kísért az a történelmi idealizmusából fakadó véleménye, hogy a művelődés egyenlőségétől függ a politikai egyenlőség megvalósítása, mégsem feledhető, hogy a felvilágosodás eszméit valló, és a népszabadság zászlóját bátran magasra tartó magyar reformnemzedék egyik legbecsületesebb törekvését szolgálja EÖTVÖS azzal, hogy elsőként éppen a népoktatásról szóló törvény elfogadtatását tűzi napirendre az országgyűlésen. A népoktatás kötelezővé tételével történik meg az első lépés abban az irányban, hogy a kultúra síkján is tért hódítson az a demokratikus elv, amely társadalmi-politikai vonatkozásban azt hangoztatja, hogy a népet be kell fogadni az alkotmányos élet sáncai közé.

Feladatunk most azonban nem merülhet ki abban, hogy a törvény intencióit vegyük szemügyre, hanem annak végrehajtását is — legalább a dualizmus korszakán át — követni szeretnénk.

A tankötelezettség végrehajtása

Ami a tankötelezettség megvalósítását illeti, annak fogyatékoságával már maga EÖTVÖS is tisztában volt, és erről az országgyűlés elé terjesztett első miniszteri jelentésében számot is ad. Kimutatása szerint a tanulóknak 48%-a jár iskolába. A tankötelezettség teljesítésének első akadályát az iskolák hiánya képezi. Ha a törvényesen megengedett 80 gyermeknél több nem járna egy tanterembe, az összes iskolaköteleseknek csak 1/4-e látogatna iskolát. Az iskolaépületek jó része nem alkalmas a tanításra. Nagyobb felük nemcsak, hogy a törvényes kellékeknek nem felel meg, de részint egészen avult és rozszant, részint pedig olyan sötét, szűk, alacsony vagy nedves, hogy sem egészségügyi, sem pedagógiai szempontból nem volna megengedhető használatuk. Kevés a tanító (alig 18 000). A ténylegesen iskolába járók számára még 11 000, a tanköteles, de iskolát nem látogatók számára további 13 000 tanító lenne szükséges. Csak az előzőek képzése viszont legalább 15 évet venne igénybe.

² BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF összes munkái. Budapest, 1902. IX. kötet 283. lap.

³ Az 1868. VI. 23-án mondott beszéde. Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdett országgyűlés képviselőházának naplója VIII. kötet (Pest, 1868. 377 p.) 128. lap.

⁴ A MTA XXIX. évi nagygyűlésen 1869. ápr. 7-én mondott elnöki megnyitója. BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF összes munkái. Budapest, 1902. VIII. 297. lap.

Igen gyakran a szülők tartják távol gyermekeiket az iskolától, akár a művelődés iránti közönyből, akár szociális okokból. Otthoni foglalatosságra (állatok őrzésére, kisebb testvéreik gondozására), sőt mezei munkából, gyári napszámból adódó pénzkeresetre is szorítják őket. Sok gyermeket a ruhahiány, a tandíj vagy a taneszközök drágasága akadályoz az iskolába járásban.

A tankötelezettség további hátráltatói között szerepel a községi adók behajthatatlansága, a tanfelügyelőknek nyújtott támogatás hiánya, jogkörük elégtelensége, a vallásfelekezetek féltékenysége.

Az EÖTVÖS által festett sötét kép részben éppen az általa kibocsátott törvény, részben utódainak igyekezete révén az évek során egyre tisztul. Mindennek is a következménye, hogy míg 1869-ben a tanköteleseknek 52⁰/₀-a nem járt iskolába, ez a szám 1872-ben 45⁰/₀-ra, 1896-ban 21⁰/₀-ra, az 1913/14. tanévben 12⁰/₀-ra apad le.

Hogy a hivatalos kimutatások nem mindenben fedik a valóságot, arról tanúskodnak a dualizmus egész időszakában a tanügyet érő bírálatok. Már a magyarországi néptanítók 1870-ben tartott első egyetemes gyűlésére beérkezett felszólalások között ilyeneket találunk: Hogyan törhetnők meg a nép nagy részében az iskola iránt uralkodó közönyösséget? A népiskolák hiányai és ezek orvosolhatósi módja.

A gyűlésen felszólalók panaszkodnak a nép közönye miatt; majd így folytatják: „... az iskolák látogatása még most is olyan, mint azelőtt: télen nem lehet tanítani, mert az iskolák túltömvék, nyáron pedig azért nem, mert nincs gyermek ott, az iskolák épületei most is oly rozzantak, melyeket csak arról lehet megismerni, hogy ablakaik szaklapokkal vannak kifoltozva. Emellett a tanítók silány ellátása, itt-ott nyomorult állapota ... mind oly tényezők, melyek minden a népnevelést szíven hordó férfiú lelkét fájdalommal tölthetik el, a tanító buzgalmát pedig minden esetre csökkentik, tevékenységét megszüntesztik.”⁵

Főként a tankötelezettség végrehajtásában tapasztalt lazaságok miatt nyilatkozik GYÖRGY ALADÁR, a századvég egyik kultúrpolitikus a EÖTVÖS alkotásáról úgy, hogy az „... tudvalevőleg tisztán papírostörvény még negyedszázad után is. Teljes félmillió az iskolázatlan gyermekek száma, s különösen a 12—15 éves gyermekek oktatása, ha itt-ott meg van is, alig ér valamit.”⁶

Számba veszik a bírálatok az olyan tényeket, hogy a szorgalmi idő csak papíron 8—9 hónap, a szülőket csak látszatbüntetéssel sújtják, ha gyermekeik nem látogatják az iskolát. Rámutatnak a tankötelezettség gátjai között a köznépszegénységre, a tanítók függő helyzetére, a tanítóhiányra, ebből következően az egy tanítóra jutó növendékek nagy számára, valamint az egyes felekezeti iskolákban uralkodó tarthatatlan helyzetre.

A panaszok folytatódnak századunk elején is. Az 1905. évi hatodik egyetemes tanítógyűlés egyik küldöttje riasztó adatok ismertetésével akarja rádöbenteni az illetékeseket és a közvéleményt a tankötelezettség végrehajtására. Ezer tanköteles közül az I. osztályba jár 313, a IV. osztályba 145, az V. osztályba 78, a VI. osztályba 47. Eszerint a IV. osztályt az iskolába járók 14,5⁰/₀-a, a VI. osztályt a 4,7⁰/₀-a végzi el.

Egy, a következő évben megjelent röpirat az ország különböző részein uralkodó ellentétes állapotokra világít rá. Míg a Duna jobb partján 8⁰/₀, a Duna—

⁵ A magyarországi néptanítók első egyetemes gyűlése. (Pesten, 1870. 134 p.) 3—4. 28—29. lap.

⁶ Magyar Tanítóképző, 1893. VIII. évf. 542. lap.

Tisza közén 22,80%, a Királyhágón túl 28,60% nem járt iskolába. Veszprém megyében a gyermekek 3,50%-a, Máramaros megyében 56,80%-a nem tett eleget népiskolai tankötelezettségének. Az iskolák 670/0-a teljesen osztatlan. Egy tanítóra átlagosan 61 gyermek jut a népiskolában, viszont a középiskolában egy tanárra csak 15. A törvényes előírás szerinti tíz hónapig az iskoláknak mintegy egyharmadában folyt tanítás. A mulasztott félnapok száma kb. 30 millió, egy tanulóra — a középiskolák 0,06 félnapjával szemben — 19 esik.⁷

Még gyilkosabb képet fest a századeleji népoktatásról KUNFI ZSIGMOND, a szociáldemokrata párt egyik fő ideológusa. Megrázóan ecseteli különösen a falusi iskolák állapotát, amelybe vagyonos szülők gyermeke ritkán téved be. Az ő adatai szerint Magyarországon 82 tanuló esik egy tanítóra, míg Finnországban 35, az USA-ban 36, Belgiumban 42, Ausztriában 46. Ő a korszakban szokásos, már eddig is ismertetett adatokat új szempontokkal bővíti, és kimutatja, hogy a tőkésék több mint egymillió gyermeket foglalkoztatnak gyermekmunkásként. Ezeknek évi átlagkeresete a felnőttek amúgyis alacsony munkabérénel jóval kisebb (70 K.). Elvonásuk a munkaerő piacról a tőkéseknek komoly károsodást, a kifizetendő munkabérek emelkedését jelentené.

Anélkül, hogy folytatnánk a népoktatást e téren ért bírálatok ismertetését, megjegyezzük, hogy a tankötelesek összeírásának javítását célzó, és egyéb kisebb vagy helyi jelentőségű intézkedésen, rendeleten kívül nem sok történt a világháborúig a tankötelezettségnek az 1868-as törvényben foglaltakon túl történő megszigorítására. Egyéb kényszerítő okok hatására csak az 1921 : XXX. tc. hoz erélyesebb intézkedéseket, és teszi hivatalból kötelezővé a gyermek beírását az iskolába, illetőleg végrehajtási utasításában a tankötelesek hathatósabb nyilván tartását.

A tankötelezettség meghosszabbítására, illetőleg a népiskola nyolcosztályossá tételére a haladó pedagógiai erők sürgetése, és a Tanácsköztársaság idején hozott példamutató, de csak rövid ideig érvényben levő rendelkezés ellenére sem foganatosítottak intézkedéseket. Az 1940 : XX. tc. — több, nemcsak pedagógiai jellegű megfontolás következményeképpen — kiegészíti ugyan a népiskolát nyolcosztályossá, de ez a lépés is felemás eredményeket hozott, és a világháború következetes végrehajtását meg is akadályozta.

A tankötelezettség megvalósítására és felemelésére csak a felszabadulás után került sor. Az általános iskola létrehozását követően, és a politikai-társadalmi viszonyok átalakulásával vált lehetővé az 1951. évi 15. sz. tvr.-ben a nyolcosztályos, ingyenes, kötelező iskolai tanulmányok folytatásának a kimondása. Az 1959. évi 29. tvr. 9. évre, az 1961. évi III. tc. pedig tíz évre hosszabbította meg hazánkban a tankötelezettséget.

Az iskolaállitás és fenntartás joga

Az eddig érintett tényekből két példával is igazolhatjuk, hogy a tankötelezettség vizsgálata — bármennyire is döntő momentumáról árulkodik az iskolázásnak — önmagában nem adja teljes képét egy kor népoktatásának. Az egyik példa arról beszél, hogy a tankötelezettség kimondása, ha hosszú évtizedek távlatában vont is maga után fejlődést, az távolról sem felelt meg a népművelődés reális szükségleteinek. Ez a felemás helyzet pontosan tükrözi az 1867 után hatalomra kerülő burzsoázia osztályuralmát, amely a polgárisulás követelményeinek

⁷ KEMÉNY JÁNOS: Népoktatásunk állapota. (Bp., 1908. 32 p.) 8—10. lap.

megfelelően napirendre tűzi a népoktatás törvényesítését, de azt érdekeinek megfelelően szorítja korlátok közé a megvalósítás során.

A másik példát a felszabadulást követő időszak kínálja, amelynek társadalmi-politikai viszonyai közt még a tankötelezettség felemelésére is sor kerülhetett.

Itt is, ott is befolyásolták a tankötelezettség teljesítését a kor társadalmi-politikai viszonyai által determinált, és a közoktatás egészére jellemző olyan tényezők, mint az iskolák jogi helyzete, az iskolarendszer alakulása, az iskolai munka tárgyi és személyi feltételei, az utóbbiak közül elsősorban a tanítók képzése, anyagi és erkölcsi körülményei stb.

Hogy az 1868-as népoktatási törvényről és annak végrehajtásáról alaposabb képet kapjunk, az iskolázás körülményeit befolyásoló tényezőkből néhány további ragadunk ki. Első ezek közül az, amely a törvény gerincét alkotja, és hosszú évtizedekig a népoktatás alakulását befolyásolja: ez az iskolák állításának és fenntartásának a joga.

Eötvös elmunkálatai, a közoktatáspolitikai elméletébe vágó kisebb-nagyobb írásai és országgyűlési beszédei nem véletlenül állítják ezt a kérdést a tárgyalások középpontjába. A filozófiában, a politikai nézetekben a francia felvilágosodás eszmeköréből táplálkozó EÖTVÖS a szabadság és egyenlőség összhangba hozása kapcsán már az abszolutizmus korából származó, A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra c. nagy művében is foglalkozik a tanügy szabadságával a politikai, nemzetiségi szabadság mellett. Mindezen eszmék az egyéni szabadságból következnek, de ennek és a közösség érdekének legjobb összhangja éppen a tanszabadság érvényesülésében mutatkozik meg. Míg azonban az abszolutizmus évei előtt, így az 1848-as törvény benyújtásakor a közösség érdekében jobban kidomborítja az állam szerepét, addig az abszolutizmus éveiben szerzett tapasztalatai elfordítják őt régebbi centralisztikus eszméitől. Műveiben hangot kap, hogy csaldott az állam mindenhatóságában, amelytől eddig a közjó emelését egyedül remélte.

Ezek előrebocsátásával érthető talán az a kompromisszumos álláspont, amelyet mint a kiegyezés után önálló állami életre kelt, és közoktatáspolitikáját megalapozni kívánó ország közoktatásügyi minisztere vall. Az új feladatokból adódóan elengedhetetlennek tartja azt a közoktatáspolitikát, amely az államnak vezető szerepet juttat a közoktatás irányításában, de ugyanakkor az állam központosított befolyásától az egyének szabadságát félti. Elismeri tehát az állami beavatkozás szükségét, de annak körét egyrészt jobban körülhatárolja, másrészt éppen az iskolaállítás jogát illetően a községek — és ugyanakkor az egyházak — jelentős befolyása által korlátozza.

A községek egyébként régi felfogása szerint is fontos önkormányzati egységekként szerepelnek az államigazgatásban. A népoktatásban már csak azért is kíván elsősorban rájuk támaszkodni, mert ettől reméli a szélesebb néprétegek, elsősorban a szülők befolyásának a biztosítását, így a demokratizmus kiszélesítését az iskolaügyben.

Nem lesz hűtlen EÖTVÖS a felvilágosodás kulturális hagyatékához, a művelődés egyenlőségének és szabadságának a megteremtéséért vívott harc jelszavához. De társadalmi idealizmusából arra a következtetésre jut, hogy a művelődés egyenlőségével megszűnnek a társadalmi válaszfalak, és ezáltal minden osztály egyenlő jogokkal vehet részt az állami életben. Hogy ebből vezet le az államnak a neveléshez fűződő jogait és kötelességeit, azt a főrendi házban mondott beszédének következő szavai fejezik ki: „Minden államnak kötelessége, hogy a hon-

polgároknak azon jogok élvezetét, melyeket nekik a törvény adott, lehetővé tegye; . . . így nem tagadható, hogy az oly államban, mely oly alkotmánnyal bír, amely által a népnek minden osztályai a közdolgokra befolyást gyakorolnak, minden osztályoknak nevelése az államnak nemcsak jogai, hanem kötelességei közé is tartozik.²⁸

Az államnak e kötelességeiből fakadó jogai között EÖTVÖS hármát emel ki a tankötelezettség érdekében: 1. minden polgárát kényszerítheti gyermekeinek nevelésére, 2. a közoktatás költségeire közadót vehet ki, és 3. a tanítást a felügyelet gyakorlásával ellenőrizheti. Mivel az iskolakötelezettség az egyén szabadságvágyából is következik, az államra hárul az a feladat is, hogy biztossítsa a nevelésben az egyéni szabadságot. Ez jut egyébként kifejezésre EÖTVÖSnek a népiskola ingyenességéről és a tanszabadságról vallott nézeteiben.

A tankötelezettség és a tanszabadság ellentétpár jól tükrözi azt az ellentétet, amely az állam jogainak és az egyén szabadságának elismeréséből adódik. EÖTVÖS ezt úgy igyekszik megoldani, hogy míg az állam kötelességévé teszi a tankötelezettség megvalósításáról való gondoskodást, addig biztosítja az egyéneknek azt a szabadságot, hogy megválogassák, gyermekeiket magánúton vagy nyilvános iskolában, ezen belül községi vagy felekezeti tanintézetben akarják-e neveltetni.

Az elméleti megfontolásokon túl két gyakorlati szempont indokolta, hogy EÖTVÖS nem foglalt állást az állami iskolázás monopóliuma, de még elsőbbsége mellett sem. Az első azzal a gondjával függött össze, hogyan teremti meg az iskolák fenntartásának pénzügyi fedezetét. Az államkassza állapota, a költségvetésileg biztosítható kiadások korlátozottsága olyan megoldást sürgetett, hogy az iskolaügy ne elsősorban és ne egyedül az állam pénzügyi erejét vegye igénybe.

De politikai okokból sem lehetett a meglevő felekezeti iskolák kisajátítására gondolni. A törvényjavaslat elfogadása — 1848-hoz hasonlóan — most is veszélyben forgott, és a körötte folyó harcban EÖTVÖSékkal az egyházak igen befolyásos képviselői álltak szemben. Míg ezek a tankötelezettség törvényesítésétől az oktatás kézbentartásával fenntartott, évszázados monopóliumukat féltették, addig a liberális burzsoázia joggal és okkal aggódott amiatt, hogy az egyházi intrikák és parlamenti viták végül megakadályozzák a javaslat törvényerőre emelkedését.

A nyílt összeütközések kerülése, az egyházakkal szemben tanúsított békülékeny álláspont végül kompromisszumra vezetett. A felekezeti tanintézetek, amelyekkel a törvény III. fejezete foglalkozik, továbbra is működhetnek, sőt anélkül, hogy EÖTVÖS ezt szorgalmazta volna, túlsúlyban maradtak. Egy rövidebb fejezet (IV.) ismerteti a magánosok és a társulatok által állított iskolák alapvető jogviszonyait, és csak az V. és a VI. fejezetben kerülnek tárgyalásra a községi, illetőleg az állami intézetek.

Hogy a sorrendiség ellenére a döntő fordulatot, az egész törvény gerincét, és az általa megvalósítandó újat — és haladót — a községi iskola képezte, azt jelzi egyrészt a községi iskolákról szóló fejezet paragrafusainak nagy száma (a többi fejezet 5—6. §-ával szemben: 57), másrészt az a tény, hogy a törvény itt tér ki a II. fejezetben csak rövid utalásszerűen szereplő tanintézetek körének részletezésként az elemi népiskolákra, a felsőbb népiskolákra és a polgári iskolákra, majd behatóan és aprólékosan itt intézkedik az oktatás oly fontos kellékeiről és

²⁸ Az 1868. dec. 1-én a főrendeknél elmondott beszéde. Az 1865-dik év december 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója I. kötet (Pest, 1864. 643 p.) 530. lap.

feltételeiről, mint a tantárgyak felsorolása, a szorgalmi idő, a tanítás nyelve, az egy tanítóra jutó gyermekek számának maximálása, a tantermek nagysága stb.

A községek szerepének kidomborítása, ugyanakkor a rájuk e téren háruló feladatok és kötelességek határozatlan megfogalmazása már a parlamenti tárgyaláskor kifogás tárgyát képezte: SCHVARCZ GYULA, a balszárny egyik legmarkánsabb képviselője attól félt, hogy a törvény a különböző felekezeti érdekek túlzott tiszteletben tartása miatt nem lesz képes a tankötelezettséget megvalósítani. Kifejezi azt a gyanúját, hogy a végrehajtásban komoly akadályt fog jelenteni éppen a községi iskolák állítását körülíró intézkedések erélytelensége. Hiába mondja ki a törvény, hogy a községek kötelesek népiskolát nyitni, ha nem szabja meg ennek határidejét, és nem gondoskodik azokról a rendszabályokról, amelyek a vonakodó községeket népiskolák állítására kényszeríthetik.⁹

A parlamentben is kinyilvánított félelem jogosságát igazolják azok a tények, amelyekre a pécsi-, bonyhád- s szigetvárvidéki tanítóegylet hivatalos közlönye, a Néptanoda a következő évben hivatkozik. Eszerint a törvény hatására azonnal egyedül Pest és Pécs nyilvánította iskoláit községieknek. A legtöbb helyen politikai vagy gazdasági okokból huzavona tapasztalható. Több helyen — írja a lap — „a nemzetiségi fanatizmus, a felekezeti különbség” akadályozza a községi iskolák megnyitását.¹⁰

A következő évtizedekben egyre inkább bebizonyosodik a községi iskolák életképtelensége. EÖTVÖS elgondolása e téren zátonyra jutott, a községi iskolák a század utolsó negyedének politikai viszonyai között erőtlenneknek bizonyultak a felekezeti iskolákkal folyó versenyben. Cikkék és tanulmányok kifogásolják a tanügyi állapotokat, ezen belül a felekezeteknek nyújtott tágkörű önrendelkezési jogot, amely „... a szertehúzó részek kénye-kedvét dédelgeti az összességnek, a nemzetnek rovására.”¹¹

Az iskolafenntartók és az iskolák sokféleségét bírálja egy pedagógiai lap, amidőn a régen elavult bandériális rendszerhez hasonlítja a kormányzat részéről folytatott kultúrharcot. „E negyedszázados kultúrai alaptörvényünk is felállította a hadoszlopokat, a különböző jellegű iskolákban. Meghagyta a felekezetek, magánosok bandériumait, mozgósította a községeket és az állam is bevitte a harcba a magáéit. Mindenik tankerület külön jellegű bandériumait egy-egy hadoszloppá téve s vezért állítván élére a királyi tanfelügyelő személyében. — Sajnálatos e 25 év óta tartó kultúrai harcban az, hogy a bandériális rendszer nem mutathat fel bravour-tetteket.”¹²

A községi iskola eötvösi elgondolása helyett egyre inkább előtérbe kerül az állami iskolák szaporításának követelése. Emögött azonban nem egy egységes tábor felsorakozása figyelhető meg. Az állami iskolákat követelték egyfelől azok a tanítók és haladó erők, akik felismerve a kultúrában is érvényesülő feudális széttagoltsággal szemben az állam egységesítő szerepének fontosságát, az állami iskolák számának növelésétől várták az oktatás színvonalának növelését, egy-

⁹ Lásd az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója X. kötet 353—354. lapján SCHVARCZ GYULA 1868. évi nov. 20-i felszólalását.

¹⁰ Lásd SCHNEIDER: Néhány szó a képviselőház 1868. évi november 19. és következő napjain a népiskolai közoktatás tárgyában elfogadott törvényjavaslatról. Néptanoda, 1869. II. évf. 4—7. lap. Az idézett részben jelölt tényre (primási levél, a protestánsok hivatkozása autonómiájukra) egyébként EÖTVÖS is utal jelentésében.

¹¹ Lásd SZABÓ BUGÁT LÁSZLÓ: Népoktatási törvényünk revíziója. Polgári Iskola, 1894. XIX. évf. 87. lap.

¹² Lásd Máramarosi Tanügy, 1893. IX. évf. 84. lap.

ben a tanítók fokozott védelmét, jogos sérelmeik hathatósabb orvoslását a felekezeti hatóságokkal szemben, általában a részérdekek, a feudális vonásokat tükröző egyházi érdekek ellenében a világi jellegű, egységes közoktatási rendszer megteremtésének első lépéseit.

Az állami iskolázás követelése mögött másfelől azonban jelentős nacionalista tendenciák is felfedezhetők. Az egyházellenesség jelszava sok esetben első sorban — vagy kizárólag — a nemzetiségek iskoláira vonatkozik. Az állami iskolák létesítésével nem az uralkodó és legerősebb katolikus egyház szellemi hatalmát akarják csorbítani, még kevésbé teljesen megtörni, hanem magyarosítani és még jogfosztottabbá tenni a nemzetiségeket, amelyek a görögkeleti, a görög katolikus és részben az evangélikus egyház védőszárnya alatt nyitnak felekezeti iskolákat, és teremtenek lehetőséget gyermekeik művelésére.

A nacionalizmus egyre nyíltabban tör elő. Az 1890. évi IV. tanítógyűlésen például kimondják, hogy a népiskola „... az osztatlan, egységes magyar nemzet” kialakításának fő eszköze. Hiába teszik hozzá, hogy nem a nyelvi egységet kívánják, hanem „az állam, a háza iránti érzelmek, a honfiúi erények és kötelességek érzetének egységét”, ezek a kitételek tartalmilag egybevágóak azokkal a tettekkel, intézkedésekkel, amelyekkel a század utolsó negyedében a kormányzat a kultúra terén is sújtja a nemzetiségeket.

A kormány maga mögött érezheti a tanítóság hivatalos megnyilatkozásait. Így az említett tanítógyűlésen létrehozott magyarországi tanítók országos bizottsága úgy fogalmazza meg 1893-ban a népoktatási törvény revíziójának szempontjait, hogy első helyen szerepel benne az állam feladatainak, jogainak és kötelességeinek a népoktatási törvényben foglaltaknál alaposabb körülírása, a magyar nyelv fokozottabb érvényesítése különösen az iskolák adminisztrációjában, valamint a tanítóképzésben. Megjegyzendő, hogy a követendő szempontok között több haladó elgondolás is helyet kap, így a tankötelezettség fokozott érvényesítése, az iskolafenntartás elveinek azonossága a különböző jellegű (felekezeti, községi, állami) tanintézetekben, a 600 forintos fizetési minimum elismertetése, az iskolaszék hatáskörének csökkentése, a tanfelügyelet reformja.

Az állam beavatkozását, az újabb állami iskolák létesítését sürgetik az országgyűlésen is, ahol 1893-ban BÁNÓ JÓZSEF képviselő az alábbi indítvánnyal áll elő: „Tekintettel arra, hogy Magyarországnak az óvodákban kezdődő és a legfelsőbb tanintézetekben végződő közoktatása még nagyon fejletlen, mutassa ki a közoktatási miniszter, hány óvodára, népiskolára és tanintézetre volna még szükség, hogy a mai kívánalmaknak megfeleljenek . . .”¹³

CSÁKY ALBIN miniszter az interpellációra adott válaszként mutatja ki, hogy 500 községben 900 tanteremmel és tanítóval kellene több mint félmillió forint költséggel iskolát állítani. Ez az elgondolás, amelynek alapján évi ötven állami iskolát szándékoznak állítani, azért nevezetes a magyar népoktatás történetében, mert ez tekinthető az első jelentős kezdeményezésnek az állami iskolák létesítésére, és ennek folytatását képezi az az 1898-ban született elhatározás, amely az ezer ún. milléniumi iskola fellállításával már kifejezetten a nemzetiségi területeken, pl. Máramarosban, Nyitra és Trencsén megyében növeli az állami iskolák számát, és szolgálja a magyarosítás érdekeit.

Az akció következtében az állami iskolák számában végbement változást az alábbi kimutatás ábrázolja: 1869/70-ben 4, 1874-ben 56, 1879-ben 113, 1894-ben

¹³ BÁNÓ JÓZSEF felszólalása a képviselőház 1893. március 20-i ülésén. Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának naplója X. kötet (Bp. 1893. 415 p.) 279. lap.

911, 1902-ben 1858, 1918-ban 3791 iskola. A növekedés a kezdeti évi 10 átlaggal szemben 1880—1897-ig évi 20, 1898—1908-ig évi 41! Hasonló arányban növekedett az állami iskolákban működő tanítók száma is (az 1870-es évek elején nem haladta meg a százat, a századfordulón 4000 körül mozgott, 1918-ig majdnem elérte a tízezret).

Ha mindehhez hozzávesszük azt a tényt, hogy a század elején, különösen APPONYI és ZICHY minisztersége idején az állami iskolák igazgatásában és felügyeletében, ebből következően szellemi és adminisztrációs irányításában egyre nagyobb befolyáshoz jut a klerikalizmus, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az iskolák állítása és fenntartása vonatkozásában milyen nagyon kanyarodott el a reakció irányába a közoktatásügy, és hogyan váltotta fel a községi iskolák fejlesztésére épülő, éppen az itt rejlő demokratikus tendenciák kibontakoztatásának lehetősége révén haladó eötvösi elgondolást rövid néhány évtized alatt egy antidemokratikus, az állami iskolafejlesztési programjával is a magyarosítás és a politikai reakció nyílt szolgálatában álló új irányzat.

A magyar nyelv tanítása

Az iskolák állami jellegéért folyó viták — mint láttuk — a nacionalizmus megerősödésével függtek össze. De ennek jegyében látnak napvilágot a 70-es évektől kezdődően a nemzetiségeket sújtó egyéb intézkedések, rendeletek, törvények. A kultuskormányzatnak az uralkodó osztály politikáját kifejező állásfoglalása legszembetűnőbben a magyar nyelvnek az iskolában betöltött szerepével kapcsolatosan nyilatkozik meg.

Kiindulópontul idézzük EÖTVÖS népoktatási törvényének 58. §-át, amely leszögezi, hogy minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Ez a koncepció újra EÖTVÖS demokratizmusáról tanúskodik, amelyből természetesen folyik, hogy mindenki az anyanyelvén tanulhasson. Liberalizmusával, hitével az egyéni szabadság eszméjében ellentétben állt, hogy a nemzetiségekre a magyar nyelv használatát rákényszerítse.

A nemzetiségek jogainak tiszteletben tartását EÖTVÖS nemcsak törvényének az oktatás nyelvére vonatkozó előírásaival példázta, hanem számos megnyilatkozásával és intézkedésével. Ez utóbbiak közül a legismeretesebb az, hogy a tanítók tájékoztatására kiadott első minisztériumi sajtóorgánumot, a Néptanítók Lapját eredetileg hét nyelven jelentette meg és küldte meg a pedagógusoknak, hogy senkinek önérzetén ne essék csorba. De idézhetnénk a törvény említett paragrafusának további szavait, amelyek szerint kívánatos, hogy a vegyesajkú községekben oly tanítót alkalmazzanak, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, ajánlja különböző ajkú segédtanítók megválasztását.

EÖTVÖS elgondolása egybevág az 1868. évi XLIV. tc. szavaival, amelyek az oktatás nyelvének meghatározását az egyházi iskolákban az iskolafenntartóra bízzák, kiemelve, hogy gondoskodni kell az anyanyelvi oktatásról ott is, ahol az állam létesít iskolákat.

A TISZA KÁLMÁN-kormányzattal elinduló magyarosítás első jelentős lecsapódása az 1879. XVIII. tc., amely módosítja a népoktatási törvény említett pontját, és elrendeli a magyar nyelv kötelező tanítását a nem magyar ajkú növendékek által látogatott népiskolákban is. A magyarosítás érdekében születik

a törvénynek az az előírása, hogy a felekezeti és az állami tanítóképezdekben a magyart oly óraszámmal kell tanítani, hogy azt minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa. A 2. § szerint három év múlva csak az alkalmazható tanítónak, aki magyarul tud tanítani a népiskolában.

A korabeli beszámolók, tanfelügyelői jelentések tanúsítják a magyar nyelv térhódítását a törvény hatására. Míg 1880-ban a 21 664 tanító közül 15 488 volt magyar nyelvű, és mintegy 4500 egyáltalán nem vagy csak keveset tudott magyarul, tíz év múlva 24 908 tanító közül 22 025 volt magyar nyelvű, és csupán mintegy 1800 nem tudott semmit vagy nem tudott jól magyarul.¹⁴

Úgy látszik, hogy az 1879-es törvény ama kitétele, amely a fokozatosság elvét figyelembe veszi, sok kibúvóra adott alkalmat. Ezért az 1885. május 28-án kelt vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet erélyesebben akar közbelépni, és érvénytelennek nyilvánítja mindazon tanító megválasztását, aki 1882-től kezdve annak ellenére nyert oklevelet, hogy a magyar nyelvet nem képes tanítani. De megsemmisíti a rendelet azoknak a tanítóknak az alkalmazását is, akik 1872—1881-ig végezték még el a tanítóképzőt, és azóta sem igyekeztek a magyar nyelvet elsajátítani, illetőleg nem tették le utólagosan a magyar nyelvi képesítő vizsgát.

A szigorító rendelet alapján előálló helyzet, úgy látszik, még mindig nem látszott kielégítőnek, ezért 1893-ban felmérést rendelt el a minisztérium, amely kimutatja, hogy kb. 2500 iskola és 1500 tanító nem felel meg a törvényes előírásnak. CSÁKY, WLASSICS, majd APPONYI miniszterek többszöri erőfeszítései tanúskodnak arról, hogy a nemzetiségi kérdés körül egyre forrószódó hangulatban milyen felelősség terheli az uralkodó köröket a közoktatáspolitikai terén elkövetett jogtalanságok miatt is. Ezek közül csak kettőt emelünk ki, amelyek az éötvösi törvénnyel nyíltan szembehelyezkedve, újra arról tanúskodnak, hogy az eredeti alkotás szellemétől milyen távol állt a megvalósítás rideg ténye.

Az egyik a nagy hírrel beharangozott, és a sok vita után megszületett 1893. évi XXVI. tc., amely a felekezeti iskolában működő pedagógusok bérezésével foglalkozik, és — ami tárgyunkat illeti — előírja, hogy bármely összegű államsegélyben részesülő iskola tanítói ellen a megyei közigazgatási bizottság fegyelmi eljárást foganasóíthat, ha a tanítót államellenes irány követésével vádolják. A törvény államellenes iránynak tekint minden olyan cselekményt, „ . . . mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi egysége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul — történt legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül vagy más állam területén, élő szóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által”.¹⁵

A másik törvény APPONYI ALBERT nevéhez fűződik, akinek kultuszministersége alatt éri el tetőfokát a világháború előtt a nemzetiségek jogainak eltiporása. Ő már az 1907. évi XXVI. tc.-ben megismétli az említett 1893. évi törvény előírását a tanító által elkövetett és államellenesnek nyilvánított cselekményekről. Legvilágosabban árulja el nemzetiségi politikáját az 1907. évi, a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról szóló XXVII. tc. Ez a felekezeti iskolákban működő tanítóknak a községi iskolák tanítóhoz hasonló fizetést ír elő, amelyet — részben vagy egészben — az állam segély formájában biztosít a felekezeti iskolafenntartónak. Az államse-

¹⁴ Adatok PÉTERFY SÁNDOR: A magyar elemi iskolai népoktatás. (Budapest, 1896. I—II. kötet) II. kötet 104—106. lap.

¹⁵ Magyar Törvénytár, 1892—93. évi törvénycikkek. Bp., 1897. 630 p. 570. lap.

gély folyósításának feltétele között szerepel azonban az, hogy a tanító képes-e magyar nyelven beszélni, írni és tanítani, az iskola tanítási terve és tanulmányi rendje megfelel-e a törvényes rendnek, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter által is helybenhagyott hazafias tartalmú olvasókönyveket és tanszereket használják-e. A törvény 17. §-a egyébként nyíltan kötelez minden iskolát és tanítót arra, hogy „... a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a vallás-erkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni.”¹⁶

A törvény egyéb rendelkezései, így a magyar címer és zászló, a magyar nyelvű nyomtatványok kötelező használatának előírása mind egyértelműen példázzák az APPONYI ALBERT miniszterségére oly jellemző kleriko-nacionalista irányzatot, amelynek követésével a HORTHY-rendszer majd még vadabb formában és még nyíltabban fogja magát népellenes lépésekre ragadtatni.

A tanítók helyzete és képzése

Hosszú évtizedekig nem aknázták ki azokat a lehetőségeket sem, amelyek az oktatás tartalmi és módszertani vonatkozásaiban adódtak volna a törvényből. Ennek kifejtése helyett csak utalunk arra, hogy ezeket a lehetőségeket kínálta a törvénynek pusztá léte, újszerű előírásai, amelyek között csak a természettudományos tárgyaknak, a testnevelésnek a bevezetését, a hitoktatásnak más tárgyaktól elválasztását emeljük ki. De EÖTVÖS nemes elgondolásain túl a tudományoknak a XIX. század második felében végbement forradalmi változásai, a modern neveléstudománynak a századforduló évtizedeiben elért eredményei is kiindulópontul szolgálhattak volna az elemi iskolák tartalmi munkájának megjavításához. Ezzel szemben általánosságban újabb betokosodás, az új — és haladó — előli elzárkózás jellemezte népoktatásunkat.

Hogy következetesen végigkísérjük azt a — talán az eddigiekből világhossá váló — elgondolásunkat, hogy a törvény legfőbb elveire és lehetőleg minden önálló fejezetére vonatkozóan külön mutassuk meg az eredeti koncepció és a megvalósítás közti különbséget, befejezésül szenteljünk figyelmet a törvény utolsó fejezeteinek, amelyek a tanítóképezdéről és a tanítókról szólnak. Meg kell tennünk ezt azért is, mert a törvény 148 paragrafusának mintegy harmadát ölelik fel ezek a fejezetek, ezzel is kifejezésre juttatva EÖTVÖS megbecsülését és gondoskodását a tanítókról és képzésükről. De jól példázzák ezek a témák azt a huzavonát is, amely a következő évtizedekben akörül volt észlelhető, hogy éppen a tanítóság érdekében pontosabban határozzanak meg olyan előírásokat, amelyek a törvényben halványabb megfogalmazást nyertek, vagy pótoljanak olyan intézkedéseket, amelyeknek megtételére EÖTVÖSnek nem volt módja.

És itt kivételesen ne a törvény szavaiból induljunk ki, hanem az országgyűlési tárgyalásból, ahol SCHVARCZ GYULA külön kérdést intéz a miniszterhez a tanítók tervezett alacsony fizetése miatt. EÖTVÖS JÓZSEF válaszában szinte meg-rázó hangon számol be arról, milyen nehéz szívvvel indítványozta ezeket a fizetéseket. Elismeri, hogy „... a hazának összes tisztviselői közt nincs olyan, a kire fontosabb ügy volna bízva és aki a hazának oly nagy érdekét kezelvén, oly csekély jutalomban részesülne, mint a néptanító. De fájdalom — mondja tovább — nem követhetjük ebben tisztán szívünket, hanem a lehetőségeket is szemünk

¹⁶ Magyar Törvénytár, 1907. évi törvénycikkek. Bp., 1908. 664 p. 382. lap.

előtt kell tartanunk . . . ”¹⁷ Annak ellenére, hogy nem tartja kivihetőnek a fizetések pillanatnyi emelését, biztos reményének ad kifejezést, hogy el fog jönni az idő, amikor méltóan fognak gondoskodni a tanítókról.

Amit az ilyen vallomás után a törvény adott, az csak a helyzet — most nem taglalható — alapos ismeretében érthető meg, de akkor is csak részben mondható kielégítőnek. A tanítók képzettségének és a tanítás színvonalának emelése céljából elsőként mondja ki a törvény, hogy csak a képesített tanítók alkalmazhatók. Helyzetük és az egész iskolai rend stabilabbá tételére rendeli el a 138. §, hogy hivatalukból csak súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás vagy polgári büntetés miatt mozdíthatók el. Fizetésük megállapítását az iskolaszékre bizza, de az nem lehet „a tisztas lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül” 300 forintnál kevesebb. Megengedett az továbbra is, hogy ahol eddig szokásban volt, a fizetés egy részét természetben szolgálják ki. Azzal az előírással azonban, hogy ezt a község előljárói szedjék be és szolgáltatásáért ki, véget akart vetni a törvény annak a szokásnak, hogy a tanító legyen kénytelen járandóságait összeszedni. A fizetés minimumának — elég kis összegben történt — rögzítését EÖTVÖS csak az első lépésnek tekintette, de ezzel is annak a helyzetnek a felszámolására törekedett, hogy a tanítók a pártfogók és községek adományaiból vagy tanítványaik ajándékából éljenek.¹⁸ A törvény egyébként nemcsak a fizetések, de a nyugdíjak, az özvegyi és árvasági segélyek tekintetében sem dicsekedhet bőkeblúséggel.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a törvény intézkedései, amelyeket részben ment EÖTVÖS jóhiszeműsége és körülményeinek korlátozottsága, még mindig alkotójának nagylelkűségéről tanúskodnak a végrehajtás rideg tényeivel szemben. Mert mit mutatnak a későbbi évtizedek statisztikái? Elsősorban azt, hogy a törvényes előírásokat következetesen csak az állami és a községi iskolákban tartották be. A 18 000 felekezeti iskolában működő tanító jó részének a fizetése nem közelítette meg a törvény által előírt minimumot, sőt volt olyan iskola, ahol még 100 forint készpénzre sem rúgott a fizetés.

A tanítók hosszú évtizedes — és lényegében sokáig eredménytelen — harcot vívtak helyzetük javításáért. A Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága évekig kéri, hogy emeljék fel a fizetéseket, vezessék be az ötödéves korpótlékot, a lakáson, földhasználaton és tűzfán kívül változtassanak át minden jövedelmet készpénzzé, gondoskodjanak a községi hivatalok vagy adóhivatalok a fizetéseket fedező összegek beszedéséről, illetőleg azok folyósításáról, végül vonatkozzanak mindezek a felekezeti iskola tanítóira is. Az államtól pénzügyi okokra való hivatkozással, a felekezeti iskolafenntartóktól közönyük miatt évtizedekig nem érkezett segítség.

Végül nem térhetett ki a kormány a tanítószervezet és széles társadalmi visszhangra találó követeléseitől. Két lépésben ugyan, az 1875 : XXXII., majd az újabb tiltakozás hatására az 1891 : XLVIII. tc. kiadásával, de rendezte a tanítók nyugdíját, végül az 1893 : XXVI. törvénnyel a felekezeti iskolákban működő pedagógusok fizetését is 300 forintban minimálta.

Természetesen a kormányt nem egyedül az előterjesztések és beadványok sorozata, a felekezeti tanítók körében tapasztalt, immár tűrhetetlen helyzet

¹⁷ 1868. november 21-i beszéde az országgyűlésen. Az 1865—68. évi országgyűlés képviselőházának naplója X. kötet (Pest 1868. 413 p.) 368—369. lap.

¹⁸ V. ö. az 1848-as törvényjavaslatával kapcsolatban ídevágó leírását az „iskolamesterek” helyzetéről. Összes művei IX. kötet 281—282. lap.

indította fizetésük törvénybe foglalására. Kimutatható, hogy az állam felhasználta az egyházaknak — a tanítók fizetéskiegészítésére — juttatott államsegélyt arra, hogy befolyását növelje a nemzetiségi iskolákban, nagyobb érvényt szerezzen magyarosító céljainak azzal, hogy beavatkozik az államsegélyes tanítók alkalmazásába, elmozdításába, fegyelmi ügyeibe.

Bár a tanítóknak széles köreiben okozott csalódást a törvény, hiszen a fizetési minimumot a várakozás és a követelések ellenére nem emelte fel, csak kis részükben tudatosodott, hogy a századvég kultuskormányzata nyomorúságos helyzetüket, mozgalmait az uralkodó osztályok politikája érdekében használta fel, és a fizetések sokat zaklatott kérdésének „rendezésébe” éppúgy belecsempészte antidemokratikus elgondolásait, mint például a tanítóképzés reformjába, amelynek során néhány haladó intézkedés mellett újra a tanítói közhangulatot loogolja meg, és helyt adva nacionalista kívánalmaiknak, a magyar nyelv térhódításának támogatásával, a tanítói képzés szabályozásával ugyancsak fokozottabban juttatja kifejezésre a nemzetiségeket sújtó politikáját.

Az 1868. évi népiskolai törvény legalapvetőbb elveinek és gyakorlati intézkedéseinek elemzéséből kitűnik tehát, hogy az általuk elindított jelentős fejlődés ellenére egy részük nem az eredeti alkotáshoz és alkotóihoz méltóan valósult meg. Különösen visszatetsző ez akkor, amikor a későbbi törvények nem kis hányada, és ennek nyomán az iskolai élet is az eredeti törvény szavaival vagy szellemével nyíltan került szembe. Az esetek másik részében a taktikai okokból laza megfogalmazásaival, a kényszerítő indokokból következő határozatlanságai-val, az intézkedések, a tennivalókra való utalások elhagyásával maga a törvény adott alkalmat arra, hogy alkotóinak szándékai elsikkadjanak.

Az alkotók szándékaiban és a törvényben nyíltan is kifejeződő haladó elgondolások valóráváltásához olyan társadalmi-politikai viszonyok lesznek majd szükségesek, amelyek forradalmi fordulatok után radikálisan nyúlnak hozzá — egyéb döntő problémák megoldásával együtt — a közoktatás egészének átalakításához. Ilyen korokban kelhettek azután életre azok a lehetőségek, amelyeket EÖTVÖS törvénye, sokszor mintegy csak a távoli jövőbe világító fátylaként, felvillantott.

Л. Фелкаи:

ЗАКОН О НАРОДНЫХ ШКОЛАХ И ЕГО ВЫПОЛНЕНИЕ

Закон XXXVIII. 1868 г. распорядился в Венгрии о всеобщем обязательном школьном обучении детей до 12-летнего возраста, а также об обязательном посещении не ежедневной повторительной школы детьми до 15-летнего возраста, не желающими продолжать учебу. Очерк, который был зачитан в качестве выступления, посвященного 100 летию закона, подчеркивает прогрессивные черты закона, а затем перечисляет основные факторы, препятствовавшие его исполнению.

László Felkai:

THE PUBLIC EDUCATION ACT AND ITS ENFORCEMENT

Act XXXVIII of 1868 was the first in Hungary to declare compulsory education up to the age of 12. Those who had discontinued their studies at school, had to visit continuation school up to 15 years of age. In the present study, which was read as a commemorative address, the author underlines the progressive features of the Act, and calls attention to the main factors having hindered and retarded its full enforcement.